

Назарій Христан

«КНЯЗЬ ДАНИЛО» VS. «КОРОЛЬ ДАНИЛО»: КІНООБРАЗ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

У пропонованій статті проведено теоретичний та методологічний аналіз окремих аспектів функціонування культурного образу у вимірах кінематографічної реальності та його впливу на суспільну історичну уяву на прикладі князя та короля Данила Романовича. Постать середньовічного правителя була репрезентована у двох стрічках радянського та сучасного українського періодів. У фокусі дослідницької роботи постає постать правителя відповідно до контексту епохи, суспільних уявлень та культурного коду пропонованого творцями стрічок.

Ключові слова: *образ, кінофільм, деконструкція, ідентичність, репрезентація.*

The proposed article provides a theoretical and methodological analysis of certain aspects of the functioning of the cultural image in the dimensions of cinematic reality and its impact on the public historical imagination on the example of the figure of Prince and King Danylo Romanovych. The figure of the medieval ruler was represented in two films of the Soviet and modern Ukrainian periods. The focus of the research work is the figure of the ruler in accordance with the context of the era, social ideas and the cultural code proposed by the creators of the cinema tapes.

Key words: *image, film, deconstruction, identity, representation.*

Невід’ємною складовою культурної пам’ять людства, у її колективній та індивідуальній формах, є кіномистецтво. Протягом ХХ – початку ХХІ ст. кіноекран став основою культурного впливу на масову свідомість. Кіномистецтво надає векторні моделі поведінки, формує ціннісні норми, породжує «героїв сучасності» та реанімує «героїв минулого» у системі образів. Саме образи, виражені через символи та знаки культури стають конструкторами репрезентації реальності в мистецтві. Вони ж, відповідно, відкривають можливість для маніпуляцій масовою свідомістю.

Одним з найбільш помітних культурних образів українського минулого у контексті трансформацій пам’ятей є постать князя та короля Данила Романовича. Середньовічний володар займає стійке місце в пантеоні героїв минулого. Його образ і досі викликає бурхливі дискусії серед вченої спільноти, першочергово через контраверсійність уявлень про

постать князя та короля. Сконструйований у кабінетах істориків образ Данила Романовича (від радянського псевдоісторичного «Данила Галицького» до цілком реального, репрезентованого у джерелах, короля Данила) став широко популярний у художніх творах, картинах, монументах й продовжував зберігати численні міфи, легенди й кліше у сучасності. Епоха володаря та його постать знайшли відображення у художньому ігровому кіно. У зв'язку з чим, виникає питання – чию пам'ять фільм репрезентує чи має намір репрезентувати і чи ця пам'ять ідентична з пам'яттю про Данила у суспільстві часу створення кінострічки?

На сьогодні, життя та діяльність Данила Романовича представлені у двох художніх кінострічках – радянський фільм «Данило – князь Галицький» (1987) та сучасний український фільм «Король Данило» (2018). Розглядаючи зображення минулого у двох стрічках проведемо деконструкцію фільмів, щоб зрозуміти зміст та історичні уявлення які формуються у широкого глядача. «Радянського Данила» було екранізовано на Одеській кіностудії імені Олександра Довженка. Режисером виступив український кіно-митець Ярослав Лупій. Фільм прийнято вважати знаменом Гласності. Стрічка апелює до героїчного українського минулого часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави, яка стала щитом Європи проти монголо-татарського вторгнення. На плакатах присвячених прем'єрі фільму вказувалось, що стрічка прославляє відомого українського князя Данила Галицького. Втім, маємо сумніви, щодо екранного зображення ключового героя західноукраїнського міфу. Якою ж насправді була стилізація образу давньоруського правителя у однойменній картині, який так довго перебував у «тіні» радянської історичної культури?

Ідею екранізації Данила, Я. Лупій виношував досить давно. Сценарій до фільму писався протягом восьми років братом режисера – відомим поетом, прозаїком Олесем Лупієм. На момент початку зйомок картини у режисера було вісім варіантів сценарію фільму, для того щоб максимально ефективно обійти цензуру [7, 223]. Фінальну версію було відправлено до Києва, а звідти у всесоюзне відділення Спілки кінематографістів у Москві. Враховуючи ряд подій пов'язаних із зміною керівництва, сценарій фільму затвердили та дали дозвіл на зйомки [6].

Зйомки фільму розпочались на початку 1986 р. і одразу наштотхнули на труднощі «згори». Згідно плану автора, роль Данила повинен був зіграти відомий український актор Іван Гаврилук. Однак у той же час до Одеси прибув російський актор Віктор Євграфов. Обережно

розставляючи акценти в картині, Ярослав Лупій погоджується віддати головну роль «апробованому» російському виконавцю, який мав досвід зйомок у історичному кіно («Ярославна, королева Франції» – роль монаха Даниїла). Типаж актора зовсім не співпадав із тогочасними уявленнями про Данила Романовича, відомими в основному за зображенням вміщеним на пам'ятнику Тисячоліття Росії у Новгороді. Замість мускулистого із грубими, налитими рисами обличчя, яке випромінювало велич, Данило постав перед глядачами худорлявим та непомітним [10, 224]. Прем'єра фільму відбулась наприкінці 1987 р. На широкому екрані фільм з'явився у лютому 1988 р.

Розглядаючи проект стилізації образу «Данила Галицького» на широкому екрані слід згадати, що науковими консультантом фільму став тогочасний співробітник Інституту історії АН УРСР Микола Котляр. Враховуючи чутливість партійного апарату до «правильного» висвітлення минулого своїх республік, призначення М. Котляра на пост консультанта не викликає подиву. Дослідник й досі різко заперечує королівський титул, називаючи його звичайною формальністю, а сам Данило був королем у «лапках» [4, 104].

Фільм досить добре демонструє основні сюжетні акценти, які є тотожними до наукових студій М. Котляра. Сюжет картини охоплює період русько-монгольського протистояння середини XIII ст. Ключові сюжетні лінії розповідають про відносини Данила з монгольським ханом Батием, протистояння із боярською опозицією, дипломатія князя у контексті пошуку союзника проти Орди. Відповідно до радянського бачення постаті Данила та, безпосередньо, наукового консультанта фільму – ми спостерігаємо абсолютну відсутність згадок про королівський титул. У фіналі стрічки дружина галицько-волинського володаря отримала перемогу над ордою хана Куремси. В останній сцені режисер подає коротке, але для нас дуже важливе, текстуальне повідомлення:

«В год 1255... Князь Даниил Галицкий с братом князем Васильком Волынским, сыновьями своими – Львом, Романом и Сваромиром, с многими воеводами и мужами достойными разбил многотысячную орду Куремсы в Приднепровье. Это была первая большая победа русичей над грозными завоевателями. Потом были и другие рати, которые привели к знаменитой победе Руси на Куликовом поле».

У контексті стилізації образу Данила Романовича акцентування уваги глядача на перемозі західноукраїнського володаря над правнуком Чингісхана Куремсою могло торкнутися «національного престижу»

великоруської концепції радянської історії. Адже в уяві простого радянського глядача саме Куликовська битва стала першою великою перемогою над монголами і дала початок подальшому звільненню руських земель. Перемоги Данила Романовича у 50 рр. XIII ст. над татарами були позбавлені уваги зі сторони радянських істориків, які писали про ці події фрагментарно та без глибокого прочитання джерельних повідомлень.

Популяризація цих подій завдяки фільму показала, що Данило у 1254-1255 рр. за більш ніж 120 р. до Куликовської битви у зіткненні з Куремсою звільнив землі вздовж річок Случ та Тетерів та частини Волині. Головне значення зіткнень Данила з монголами, яке власне і породило їх замовчування полягало в тому, що вони показали – вести успішну війну з монголами цілком реально. І першим це зробив король Данило Романович, задовго до Дмитра Донського. Однак чи справді зображення перемог Данила на широкому екрані могло похитнути в українських радянських глядачів авторитет Куликовської битви?

Пам'ять про перемогу Дмитра Донського над монголо-татарами конструювалась довго та наполегливо в імперський, а пізніше і в радянський періоди. Новим поштовхом для активізації всебічного вивчення битви стала постанова радянського уряду «Про підготовку святкування 600-річного ювілею Куликовської битви». Ця подія стала справді грандіозною у радянському суспільстві. На шістсот річний ювілей Куликовської битви (1980) в СРСР вийшов мультфільм «Лебеді Непрядви». Можемо припустити, що згадка Куликовської битви у фінальних кадрах картини є своєрідною даниною пам'яті режисера Лупія святкуванню 600 річного ювілею. Тим паче, автор не мав на меті офіційно присвячувати свій фільм подіям 1380 р. [10, 225]

Розмірковуючи над авторською позицією створення фільму, повернімося до сюжету картини. В одному із останніх епізодів, у промові до своїх воїнів напередодні вирішальної битви з Куремсою, в уста Данила вкладено дуже цікаві слова: *«И ныне старый должен помолодеть, а молодой честь добыть»*. Перед нами не що інше, як пряма відсилка до «Задонщини» – давньоруської літературної пам'ятки кінця XIV ст., де зображено події перемоги Дмитра Донського та його брата Володимира Андрійовича над монголо-татарськими військами Мамаю. У тексті джерела читаємо: *«Тутю, брате, стару помолодеть, а молодому чести, добыть»* [9, 136]. На екрані, перед українським глядачем постав князь Данило Галицький, який у промові перед вирішальною битвою «цитував» слова Дмитра Донського. Текст «Задонщини», а саме – промова Дмитра

Івановича широко використовувалась в художній літературі радянського періоду і була добре відома для радянського суспільстві. У контексті стилізації образу Данила Романовича та присвоєння його українській культурній пам'яті, такий авторський хід ніс в собі усвідомлення меншовартості перемоги Данила над Куремсою. Жодним чином не претендуючи на чільне місце «великоруської» історії. Адже створений образ битви на Куликовому полі у радянській суспільній свідомості був надто стійким, щоб його нівелювати перемогами Данила. Можемо припустити, що екранізуючи Данила Романовича, режисер Я. Лупій не був оригінальним. Автор продовжив творити образ «князя» локального та другорядного персонажа, який не може змагатися у своїй значимості із великоросійськими «героями».

Розпад Радянського Союзу став періодом формування нової української культурної пам'яті й, відповідно, відторгнення сумнівних традицій минулого. Кліше про князя «Данила Галицького» втратило свою популярність в історичній уяві українського суспільства, але не зникло повністю.

Стрічка «Король Данило» побачила світ у 2018 р. Режисером виступив відомий український кіномистець Тарас Химич. Ще до прем'єри фільм активно рекламували у ЗМІ як «свіжий погляд» на українське минуле XIII ст. без міфів та кліше. Екранізація «українського Данила» припала на час культурного піднесення національної ідентичності у суспільстві та, зокрема, популярності зображення українського минулого на кіноекранах [3]. Режисер Т. Химич стверджував: *«Король – це європейські цінності. Король Данило – це ще одне свідчення того, що Україна є частиною Європи, що тут здавна існували демократичні традиції. Україна завжди йшла «в ногу» з Європою і лише на певний період відстала через об'єктивні історичні причини. Король Данило, який правив у XIII столітті, засвідчує, що Україна – не якась «молода держава з 25-річною історією», як дехто вважає»*. [11]

Стрічка повинна була донести до широкої аудиторії королівський образ Данила Романовича, адже якщо у наукових колах стереотип про «Данила Галицького» давно канув у вічність то у суспільстві сумнівні традиції «галицькості» й досі мають місце. Історичне зображення фільму може, залежно від окреслених факторів трансляції минулого й ключових акцентів сюжетних мотивів, спровокувати зовсім інший погляд на події зображуваного історичного періоду чи конкретніше постаті.

«Король Данило» пропонує увазі глядачів сюжет схожий до фільму Я. Лупія. Ми бачимо тут конфлікт з монголами, протистояння з боярською опозицією, а також відносини із Заходом, а саме – з «тевтонським» (як його названо у фільмі) орденом та папською курією. Кінострічка створювалась у співпраці з відомим істориком Леонтієм Войтовичем, який виступив консультантом сценарію фільму. Попередня екранізація Данила характеризувалась помітним історичним вектором студій М. Котляра. Режисер Т. Химич часто називав Л. Войтовича «найбільш об'єктивним» у вивченні життя та епохи Данила.[5]. Яким же виявився вплив історика на кінострічку?

Дослідник різко заперечує реальність образу «Данила Галицького» і є прихильником означення володаря як «короля Данила. Крім того, кидається у вічі початок фільму, де було зображено «Дорогичинський інцидент» – подію яка у радянський час репрезентувалась як велика битва русичів з чернечим орденом, але режисер звів масштаби протистояння до мінімуму. Сам же Л. Войтович належить до вчених які заперечують будь які масштаби протистояння, або ж говорить про відсутність конфронтації взагалі, посилаючись на брак джерельних повідомлень [1, 12-13].

Однак мусимо констатувати, що незважаючи на гучну назву, акцент на королівському титулі Данила фактично відсутній. Останні хвилини стрічки демонструють нам «постфактум» акт коронації у Дорогичині й не закріплюють в уяві глядача значення цієї події. Перед нами все той же князь Данило – активний борець з монголами й боярською опозицією, але аж ніяк не потужний володар, будівничий держави та перший король Русі.

Стилізація образу Данила Романовича на широкому екрані відбулась у контексті двох епох – радянської та сучасної української. Фільм «Данило – князь Галицький» обійшовся без історичної ідеалізації, яку часто закидали радянському поетичному кіно. Що і не дивно, враховуючи його сюжетний зміст. Вихід картини на широкі екрани стався тоді, коли підвалини радянської «імперії» були у критичному становищі. Радянський образ західноукраїнського правителя короля Данила Романовича у кінокартині Я. Лупія мав лише загальне відношення до історичних подій, яким був присвячений. Втім, у фільмі все ж присутні цитати з історичних джерел. Також картина порушує важливі алюзії радянської історичної науки: образ монголо-татар – сусідів чи ворогів, політичний титул Данила Романовича, а також міф про Русь, як «щит» Європи. Зміст фільму насичений популярними у політичному дискурсі тезами про «князя Данила Галицького». Можемо припустити, що присвоєння образу Данила

Романовича українській культурній пам'яті у фільмі Я. Лупія було продиктовано «зверху» і відповідало радянському «образу» локальної історії західноукраїнських земель.

В той же час, сучасний український «Король Данило» покликаний був розвінчати усі кліше попередньої епохи та розповісти нам про першого монарха Русі й приверженця «європейського вибору» України. Вдалий вибір наукового консультанта й справді допоміг стрічці відійти від популярних в українській історичній уяві міфів, однак погано вибрані сюжетні акценти в поєднанні з іншими (технічними) проблемами фільму призвели до неоднозначної реакції кінокритиків та глядачів. Фактично усі огляди та рецензії кінофільму розповідали про «короля Данила» лише у своєму заголовку, що відповідно продовжує демонструвати ідентичність усталених історичних уявлень з побаченим на екрані. Відповідно, винайдений у Радянському Союзі культурний образ «князя Дала Галицького» продовжує існувати у колективній пам'яті українців.

Джерела та література:

1. Вільні радикали, або фільм «Король Данило». *Детектор Медіа*. 9 Червня 2018
URL: <https://detector.media/production/article/138363/2018-06-09-vilni-radikali-abo-film-korol-danilo/>
2. Войтович Л.В. Король Данило Романович: давні і модерні напрями фальсифікації портрету. *Король Данило Романович: культурна державотворча спадщина його доби. Монографія* /під ред. М. Бевза і Ю. Лукомського. Львів. Вид-во «Растр-7», 2016. С. 12-13.
3. В український кінопрокат виходить фільм на основі історії життя короля Русі Данила Романовича. *Духовна велич Львова*. 07.06.2018.
URL: <https://web.archive.org/web/20180906153937/http://velychlviv.com/v-ukrayinskyj-kinoprokat-vyhodyt-film-na-osnovi-istoriyi-zhyttya-korolya-rusi-danyla-romanovycha/>
4. Котляр М.Ф. Примарна корона Данила Галицького. *Жовтень*. 1987. № 7. С. 103-111.
5. «Маємо мрію, віримо в неї і ми це зробимо!». *Львівська пошта*. № 46 (2058). Четвер. 14 червня, 2018.
URL: <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/42658>
6. Низов Є. О князе Данииле – строителе города Львова. *Одеські вісті*. Вип. 06.08.2016.

7. Олесь Лупій: життя і творчість статті., рецензії., відгуки, інтерв'ю. *Нац. спілка письменників України, Всеукр. т-во "Просвіта" ім. Т. Шевченка* /упоряд. Л. Бондаренко. Київ. Український письменник, 2013. С. 200-228.

8. Підгора-Гвяздовський Я. Попіл і сум «Короля Данила». *Детектор медіа*. 28 листопада 2018.

URL:

<https://detector.media/kritika/article/142908/2018-11-28-popil-i-sum-korolya-danila/>

9. Сказания и повести о Куликовской битве / Л. А. Дмитриев, О. П. Лихачёва (подг. текста). *Академия наук СССР*. – Ленинград. Наука, 1982. 567 с.

10. Циба Г. Пошуки національної ідентичності та історичної правди в українському кіно доби Перебудови (1986-1991). *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2014. Вип. 10. С. 224-233.

11. Чижович, Л. Тарас Химич: «Хочемо відкрити короля Данила як людину». *Високий замок*. 2017. № 78 (13 лип.). С. 2.